

LENA CONSTANTE – THERAPY OF INNER ESCAPE

Amalia Drăgulănescu

Cercet. șt. grad III dr., Institutul de Filologie Română - Iași

Abstract: Found between chronicle and testimony, Lena Constante's memorialistic volumes prove a lucid author, somewhat detached, yet interlaced to others in a cathartic trial, in order to purify the evil, especially by reconciling oneself, not by obliteration, but in exchange by that universal Forgive, but do not forget (rom. A ierta, dar a nu uita). Once with choosing to refer to or to give up story-telling, the author selects intentionally at first, though her free will is completely suppressed or suspended as in any constraint reaching an almost transcendent unity of things up to a passive exchanging or sometimes peer-compassion. In this respect, in L. Constante's writings a therapy of inner escape is set up and therefore, etymologically leading to healing some past Communist wounds, the post-festum diary not fully or too little reaches the readers' expectations who find unsolved the facets of self-expression.

Keywords: memoirs, literature of testimony, diary, time-space, communist times

Motto: „History, because it is an intellectual and secular production, calls for analysis and criticism. Memory installs remembrance within the sacred; history, always prosaic, releases it again. Memory is blind to all but the groups it binds.” (Pierre Nora, *Between history and memory. Les lieux de memoire*, „Représentations”, 1989, nr. 26)

Scrierile Lenei Constante sunt destul de greu de încadrat, nefiind nici jurnale propriu-zise, nici memorii pur și simplu. În sprijinul categorisirii lor vin studiile occidentale, care consideră că există o *literatură testimonială* (lat. *testis*, se referă un martor dezinteresat, de obicei persoana a treia). Mai precis, exegeta Ruxandra Petrinca, de la universitatea canadiană McGill, consideră următoarele: „While the term *memoir* is widely used to describe the act of bearing witness, literary critics have coined another concept as well: literature of testimony. This term can be used in two ways. In its narrower meaning, it connotes an ethical urge on the part of the author who testifies about crimes and atrocities. However, ‘literature of testimony’ is often expanded and can therefore be given the meaning of ‘eyewitness account’, whether or not the author intended to give evidence for or against specific people or institutions. Memoirs, autobiographies, diaries, notebooks, and letters are genres of the literature of testimony” („În vreme ce termenul *memorie/ memorii* este larg răspândit pentru a descrie actul de a depune mărturie, criticii literari au forjat, de asemenea, un alt concept – *literatura testimonială*. Acest termen poate fi utilizat în două moduri. În sensul restrâns, deține conotații referitoare la un soi de urgență etică din partea autorului care mărturisește despre crime și atrocități, de pildă. Și totuși, acest fel de literatură este adesea mai extinsă, și termenul poate fi atribuit prin urmare înțelesului de *raport al unui martor ocular*, chiar dacă autorul are sau nu intenția de a oferi dovezi pentru sau împotriva unor persoane ori instituții. Memorii, autobiografiile, jurnalele, caietele și scrisorile sunt genuri ale documentelor evidente” (Petrinca 2017: 7).

„*Evadarea tăcută* este un caz prin felul în care scriitoarea redă, cu o fidelitate remarcabilă, zile și momente din trecut. E de înțeles că evenimentele pot trece firesc din categoria memoriilor în cea a jurnalului înregistrat, însă transcris mult mai târziu. Avem de-a face cu un hibrid al biograficului, anume jurnalul camuflat în memorii. În plus, Lena Constante trece deseori în ficțiune, portretizând cu talent și întreținând metodic suspansul. O face în apropierea biograficului, aspect modificat în *Evadarea imposibilă*, unde lumea femeilor încarcerate ia locul intimismului revelat” (Miheș 2013: 35). De aceea, astfel de memorii iau forma unei auto-hipnoze, a unei epurări a aluviunilor sufletești trecute, a terapiei interioare nevoite, ca metodă aproape sigură folosită pentru a vindeca o anumită maladie. Este interesant de observat, încă de la început, faptul că, deși primul volum se raportează la o perioadă de strictă izolare, a celor opt ani petrecuți singură în închisoare, poartă cu sine o vagă speranță de eliberare, în sensul larg al cuvântului, pe când volumul pereche, cu toate că se referă la un regim mai permisiv de detenție, alături de multe alte femei, paisprezece în aceeași celulă, induce o stare acută a disperării, a neputinței de a găsi o cale cât de îngustă către libertate. Este ca și cum alienarea devine mai acută prin comparație cu alte persoane, fie ele și inferioare, reperul indestructibil al sinelui rămânând o punte de salvare în cele mai crunte momente ale supraviețuirii.

„În acest al doilea volum de memorii, autoarea reflectează asupra paznicilor și oficialilor închisorii, creionează portrete memorabile atât ale tovarășelor de detenție, cât și ale paznicilor și milițienilor cu care vine în contact. Într-un efort al amintirii asemănător unei construcții mnemotehnice clasice, din camerele memoriei, Lena Constante găsește timp, acum, pentru a da un nume, un chip și o fire – pentru a chema din uitare – aproape fiecărei deținute alături de care a trăit acești ultimi ani ai detenției. Cititorul va întâlni portrete excepționale, biografii schițate cu precizia unui nuvelist (sau a unui sociolog?... pentru că, adesea, experiența personală invocată de autoare spre a-și justifica modul în care privește lumea din celulă este aceea a stagiilor studentești în echipele de sociologie conduse de Dimitrie Gusti, înainte de al Doilea Război Mondial), un întreg panopticon de figuri scoase din umbra bolgiilor infernale și pomenite în istorisirea Lenei Constante. Ea ține, explicit, să vorbească (oricât de puțin) despre fiecare, împlinind gestul ancestral al unei pomeniri a sufletelor de pe lumea cealaltă, pentru odihna lor.” (Bot 2013: 8). În fapt, aprecierea unuia sau altuia dintre volume rămâne la latitudinea gustului cititorului, deși este greu de crezut că astfel de rememorări sunt lecturate cu plăcere. Cu toate acestea, curiozitatea (estetică), o anumită atracție pentru lucrurile tabuizate, dar și certitudinea că memoria colectivă se va impregna de necesitatea neuitării perioadelor ori epocilor „de tristă amintire”, ca antidot împotriva eventualei repetări a acestora (la fel ca în cazul Holocaustului), determină parcurgerea unor pagini atroce, în cazul memorialisticii feminine a detenției comuniste, care cuprinde, printre altele, pe Maria Ioana Cantacuzino, Aspazia Oțel, Adriana Georgescu, Nicoleta Valeria Bruteanu, Lucreția Jurj, Anița Nandriș–Cudla, Sabina Wurmbrand, Annie Samuelli, Ioana Berindei, Dina Balș, Elisabeta Rizea, Ana Maria Marin, Micaela Ghițescu, Aristina Pop Săileanu ș.a.

Întâiul volum este considerat de către autoare *o carte neagră*, iar al doilea, doar *o carte cenușie*, care începe, în mod uimitor, cu aparenta permisivitate a regimului concentraționar: „Am privilegiul de a ocupa singură spațiul destinat în mod normal unui număr de patru deținute, și anormal, - dacă mai există graniță între acești doi termeni -, unui număr de opt deținute, ba chiar și mai multe. Am deci loc, pornind de la ușă, să fac șase-șapte pași, să ajung iar la ușă, să mă răsucesc și tot așa mai departe, de atâtea ori și atâta timp cât picioarele mele vor mai avea puterea să poarte greutatea trupului meu obosit”. Existența anostă între zidurile închisorii, mai

precis o cât de mică șansă mentală de scăpare, este asemănată de către scriitoare cu un fir al Ariadnei aproape inutil, la capătul căreia stă, desigur, Athropos, cea care îl taie definitiv, moartea. *Am luptat ani de zile pentru a reuși să trec dincolo de gratiile ferestrei celulei. Acum lupt pentru a face cale întoarsă* (Constante 2013a: 8). Această afirmație surprinzătoare dă seama de acutizarea necesității ca alienarea să se diminueze cât mai mult, iar revenirea în sine, la normalitatea pierdută să aibă loc cât mai firesc, cu cât mai multă ușurință. „Memorialistica Lenei Constante echivalează cu un puternic protest împotriva terorii, a torturii, a lipsirii de libertate, a interzicerii gândirii libere, a tiraniei absolute întronate de comunism; protestul unei ființe fragile, care constată retrospectiv că tinerețea i-a fost asasinată, dar care, având un fond optimist, e convinsă că va învinge” (Săndulescu 2013: 12).

Timpul socotit într-un spațiu potrivit pare maleabil atunci când există o ocupație, așa cum în vechime lucrul mâinilor, pentru călugări, era o modalitate a înlăturării negativității – *Zborul lui nu se curmă, dimpotrivă. Aripile lui bat de două ori mai repede în acele ceasuri de uitare. După cele două zile binecuvântate ale cusutului fustei, timpul s-a pornit din nou la drum, cu vechii lui pași șontorogi* (Constante 2013a: 13). Handicapul temporal, resimțit față de cei din afară, din libertate, este dublat și de o estompare a datelor realității, crâmpiele acesteia fiind percepute ca niște „fotografii gălbejite și aproape șterse”. Timpul unic, singular, al fiecărui mărturisitor, se derulează după legități și dificultăți proprii. Bineînțeles, temporalul se relativizează după intensitatea spaimelor, ori în funcție de (non)suportabilitatea monotoniei carcerale. Pe de altă parte, nu se poate depăși un anumit tipic al existenței cotidiene, pre-stabilite, conform orarului impus de stăpânii celulei. Fusul timpului nu are deci o curgere constantă, ci este fie înțepenit în monodia zilelor, fie zdruncinat prin frecvențele interogatorii și anchete. Tempoul exterior rămâne suspendat doar într-o perpetuă amintire a normalității, ori este obliterat în mare parte, ca nu cumva, printr-un contrast dureros, să năvălească peste rutina asumată, la un moment dat, a întemnițatului. De altfel, macro-timpul istoric devine doar un cadru schematizant, formal, pentru că deținuții politici sunt lipsiți de cele mai elementare știri, de cele mai multe ori neavând la îndemână nici măcar un petec de ziar. Contextul istoriei cade astfel ca un ciocan pneumatic peste conștiințele celor din închisoarea comunistă. Și totuși *Timpul meu de viață nu era cu totul irosit, adaugă autoarea, fiindcă încearcă să reziste în continuare torturilor prin intermediul unor fire nevăzute care o leagă de lumea exterioară: poezia, memoria, creativitatea în genere; o emanație a unei imemoriale cunoașteri a ceea ce este bine și a ceea ce este rău. Imaginația, deși reprimată, mai poartă încă însemnele unei nobile libertăți, ca un blazon de care nu dorește să se dezică, în ciuda realității care o contrazice – „Turmele se întorceau de la pășune, ridicând nori de praf pe ulițele satului. Și norii de praf se învălătuceau trandafirii străbătuți de razele soarelui apune. Fiecare vită își deschidea singură poarta casei, împingând-o cu bolovanul capului plecat spre pământ”* (Constante 2013a: 21). Strâns legată de determinarea temporală este *identitatea*, în cazul închisorii ștergerea sau anularea acesteia, astfel încât *Între țărani aflați în mediul lor ancestral* (întâlniți în cadrul anchetelor sociologice făcute cu mult timp înainte de L. Constante) *și aceste țărănci dezrădăcinate și zvârlite brutal în penitenciar, diferența era mare. Minima rezistență interioară permite însă păstrarea unei identități artistice pentru autoare, care se exprimă mai târziu în scrierea propriu-zisă a cărților, ori în îndeletnicirile sale legate de colajele de tapiserie (elogiate, de pildă, de N. Steinhardt).*

Această tehnică, eclectică, se reflectă, la nivelul *evocării* în sine, „volumele de memorii din închisorile politice din timpul regimului comunist colorând în detaliu o poveste a unei epoci pe care istoria a lăsat-o doar alb-negru și, uneori, cu spații goale. Memoriile subiective compun împreună o memorie colectivă, în fiecare privire subiectivă reflectându-se Ceilalți, pentru a

forma, în final, o epocă. Privit din exterior, un volum de memorii conține uneori mai multă informație decât o pagină de istorie, cu condiția de a fi dispus să sapi prin straturile de ficțio-realitate povestită.” (Chiorean 2015: 607). În sens contrar, de fapt, *Evadarea imposibilă* nu este nici roman, nici jurnal, și cu toate acestea conține datele unei adevărate *metaficțiuni*, personajele nemaifiind autentice, în sensul asemănării cu sine însuși, cu ele, cele de demult - Dede, șefa de cameră; Crăciuna; mama Yuhaz; doamna Ionescu; Cati, Bibica; Vlădescu; Nuți; Valeria; Mara; Boji; Lili și Dorina. Un fel de proze ultra-scurte, despre aceste (non-)caractere și despre motivele pentru care fuseseră închise, se înlănțuie pe parcursul volumului, ținând treaz interesul celui din afară, de peste timp, pentru aspecte altfel extrem de sordide. Observatoarea, Lena Constante, nu uită să precizeze că, de fapt, întâia experiență, de absolută solitudine, a fost covârșitoare pentru existența ei încercată: *Concentrată permanent asupra mea, hrănindu-mă doar cu propria mea sevă, totul mi se imprima puternic în memorie*. Ulterior, se instituie între colegele de celulă un soi de micro-democrație auto-instituită dusă în derizoriu, care merge până la a împărți insuficienta marmeladă în mici pătrățele egale aduse la milimetru.

„Printre funcțiile specifice memorialisticii de detenție, pot fi menționate nevoia confesiunii, a autocunoașterii, funcția terapeutică, de vindecare prin scris de traumele închisorii, dar și funcția pedagogică, cu valoare educativă și constructivă, atunci când autorii își propun să transmită generațiilor următoare mărturiile ale epocii” consideră Melania-Elena Vrabie în rezumatul tezei de doctorat, *Memorialistica feminină a detenției comuniste*, susținută în 2013. Există un episod, minimal, în care este exprimată nevoia de mărturisire, de tămăduire a rănilor mai vechi, aruncând asupra altei persoane, ori a unui obiect grijile de zi cu zi, așa cum se întâmplă cu fosta țărancă Crăciuna, care încredințează unui arbore secretul vieții ei (după cum asiaticii se mărturisesc uneori vreunui arbore pentru a se elibera de frustrările existenței) – *Cu fruntea apăsată de scoarța zgrumțuroasă, cu brațele întinse cuprinzându-i trunchiul, singură pe lume, își urla bocetul vieții ei năpăstuite* (Constante 2013a: 35). Într-un mod similar, dar mai discret, procedează scriitoarea atunci când se confesează în paginile celor două „jurnale”, extensii de hârtie ale unui copac neștiut... De altfel, o anumită vocație, aceea de a depăna amintiri cu măiestrie, și-o găsește chiar în mizerabila închisoare, atunci când începe să aducă ea însăși puțină alinare suferințelor celorlalte – *Din seara aceea am avut o meserie. Eram „povestitoare”. Până la capătul timpului meu de detenție, mereu și mereu, am tot povestit* (Constante 2013a: 117). Memorialista le prețuiește pe femeile cu care împarte celula, pe de o parte, iar pe de alta, le disprețuiește, câteodată nemaifăcând deosebirea între bunici și vrăjitoare, căci acolo „timpul și greutatea ridicau măștile”. În mod surprinzător, în a doua închisoare Lena Constante nu percepe propria povară ca fiind mai ușoară, decât în măsura în care trecerea timpului se înjumătățește cumva prin „petrecerea” acestuia împreună cu celelalte femei; în schimb, din nefericire, *nu-mi rămânea decât timpul unui concentrat de dezolare* (Constante 2013a: 55). Mai este interesant de observat că înfățișează, cu destulă răbdare, existențele celorlalte, însă pe ea pare să se uite cu desăvârșire. De asemenea, este conștientă că nu poate să redea pe deplin chinurile îndurate, că empatia cititorului este întotdeauna insuficientă pentru a o înțelege pe deplin. *Înșir gânduri răzlețe și vechi amintiri, așa cum se rotesc în mintea mea, fără a căuta corecta lor cronologie. Treizeci de ani mai târziu, că o atare mărunță faptă de pușcărie s-a petrecut puțin mai devreme sau puțin mai târziu, nu mai are nicio importanță* (Constante 2013a: 179). Tot în închisoare, Lena Constante descoperă, dincolo de faptul știut că infernul înseamnă ceilalți, și că în mod paradoxal „bunătatea este o culme a egoismului”.

Spre deosebire de alte mărturii din infernul comunist, scriitoarea nu încearcă revelații creștine majore, care să o ajute să treacă mai ușor peste greutatea îndurate. Preferă, în schimb, să

se situeze ori să stagneze într-un soi de purgatoriu voit, adică tolerează, până la un punct al suportabilității, comportamentele bestiale ale anchetatorilor, sublimându-le în memorie, ca filtru prin care le trece tocmai ca să nu le uite prea curând, ba mai mult, caută printre receptorii de mai târziu măcar un singur confident al experiențelor încercate. Unii exegeți s-au referit la adevărate reacții post-traumatice, astfel încât, în consecință, auto-vindecarea, în cazul unora dintre deținuți, se impunea ca necesitate, prin spovedania relatării. *Motivația principală a actului narativ este una etică: mărturia este percepută ca o datorie morală față de cei care au pierit*, mai adaugă R. Petrinca în studiul *La jumătatea distanței dintre memorie și istorie. Memorialistica Gulagului ca gen literar*, la pagina 10. Tot cercetătoarea consideră, parafrazăm, că pușcăriașii sufereau de o certă afecțiune psihologică atribuită impactului întârziat al traumelor detenției, mai precis o tulburare a memoriei exprimată prin sentimentul de absență a scurgerii timpului, precum și a schimbării și retrăirii experiențelor critice. Spațiul însuși, din închisoarea propriu-zisă, deși e bine delimitat, este supus relativizării, din cauza toanelor absurde ale torționarilor, care o supun fie pe Lena Constante la pedeapsa inutilă a mărșăluitului prin celulă, ore și ore întregi, fie pe alți deținuți, altădată, pur și simplu la inutila alergătură prin încăperea care nu avea mai mult de doi ori trei metri pătrați.

Cea mai emoționantă secțiune a cărții *Evadarea imposibilă* este cea finală, în care autoarea istorisește momentul eliberării și, mai ales, întoarcerea acasă, exprimându-și speranța utopică *Să fie abolite perspectivele înspăimântătoare ale tuturor infernelor lumești și deschise porțile raiurilor acestui pământ* (Constante 2013a: 121). Concepte precum *libertate, constrângere, individ, societate*, care primesc o semnificație aparte în totalitarism, pot fi ilustrate sintetic prin episodul în care, la sfârșit, îmbrăcată precum o cerșetoare, solicită politicos unor tineri „din afară” să îi dea o țigară, găsind pretextul că ei i s-au terminat, iar aceștia, deși receptează foarte clar rugămintea, îi întorc spatele cu vădit dispreț. Într-un context mai larg, absurditatea strigătoare la cer a situației în care se aflase timp de 12 ani în închisoare („înalță trădare”) este transpusă într-o frază de la finele cărții, când femeia, acum eliberată, se depărtează de clădire într-un camion plin cu soldați, dar recunoaște cu stupoare că nu își dă seama care este celula în care stătuse atâta amar de vreme: *Din toate ferestrele de la etaj, cum să știu care erau ale celulei noastre ?* (Constante 2013a: 203). „Mutilată chiar de către doctrinarii sistemului, ideologia totalitară devine o parabolă a dramei existenței umane supuse morții, o moarte care este însă învinsă periodic. Chiar dacă structura umană se reface după înfrângerea dictaturii, esența ei va rămâne mutilată”, constată Gh. Glodeanu, în articolul *Despre literatura rezistenței la totalitarism*, despre uniformizarea comunistă transpusă în egalizarea oamenilor prin expierea finală.

Se pune, iarăși și iarăși, întrebarea de ce a ales Lena Constante, la o vârstă destul de înaintată, să transmită generațiilor viitoare experiența încrâncenată din lagărul comunist, în sens extins al termenului. Unii exegeți afirmă că deținutele au redat cu mai multă fidelitate aceste orori, tocmai din cauza faptului că au fost mai sensibile la acestea; „Detenția feminină a uimit, de-a lungul anilor, pe toți autorii și cercetătorii acestui fenomen, femeile reușind să impresioneze și să ofere adevărate modele de solidaritate umană, devenind obiectul unor teme de analiză psihologică, iar mai apoi au devenit cei mai fideli mărturisitori ai ororilor din închisori. Față de soțorii lor, femeile au zugrăvit în culori mult mai dure viața din carceră, abordând cele mai abjecte sau intime probleme, de la lipsa de igienă, la bătăile la care au fost supuse, până la iubirile interzise care se nășteau în nopțile reci din beciurile închisorilor” (Cormoș 2008: 9). Dincolo de subiectivitate și obiectivitate, de memorie și falsă memorie, cele două volume, *Evadarea tăcută* și *Evadarea imposibilă* se constituie și ca vaste rețetare ale supraviețuirii în

criptele închisorilor comuniste, și ca incursiune într-o regiune liminară, scrisul reprezentând un nou cordon ombilical, de revenire la suprafață, o ieșire aproape sigură din fostul infern comunist, către zone mai rarefiate...

BIBLIOGRAPHY

Bot 2013: Ioana Bot, *Prefață la Evadarea imposibilă*, București, Editura Humanitas, 2013.

Chiorean 2015: Anca Chiorean, *Prin evadarea imposibilă: memorie și loc de memorie, astăzi*, „Dilema veche”, 2015, nr. 607.

Constante 2013 a: Lena Constante, *Evadarea imposibilă*, București, Editura Humanitas, 2013.

Constante 2013 b: Lena Constante, *Evadarea tăcută*, București, Editura Humanitas, 2013.

Cormoș 2008: Grațian Cormoș, *Femei în infernul concentraționar din România (1945-1989)*, Cluj-Napoca, Editura Casa cărții de știință, 2008.

Glodeanu 2012: Gh. Glodeanu, *Despre literatura rezistenței la totalitarism*, „Nord literar”, 2012, nr. 1.

Miheț 2013: Marius Miheț, *Una cosa mentale*, „România literară”, 2013, nr. 35.

Petrinca 2017a: *La jumătatea distanței dintre memorie și istorie. Memorialistica Gulagului ca gen literar*/http://www.academia.edu/11597150/LA_JUM%C4%82TATEA_DISTAN%C5%A2EI_DINTRE_MEMORIE_%C5%9EI_ISTORIE_MEMORIALISTICA_GULAGULUI_CA_GEN_LITERAR

Petrinca 2017b: Ruxandra Petrinca, *Halfway between Memory and History: Romanian Gulag Memoirs as a Genre*, „Slovo”, vol. 29, iarnă 2017, nr. 1.

Săndulescu 2013: Al. Săndulescu, *Teroarea, între poezie și rugăciune*, „Apostrof”, 2013, nr. 12.